

LECTIO PRAECURSORIA

Anna Kajander

Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa

Aloitin väitöskirjatyöni helmikuussa 2015. Helsingin yliopiston humanistinen tiedekunta oli avannut edellisenä syksynä hakuun neljä paikkaa tohtorikoulutettaville, joiden tutkimusten tuli kuulua digitaalisen humanistisen tutkimuksen piiriin. Tämä oli määritelty alaksi, joka ”yhdistää toisiinsa humanististen alojen tieteentraditioita ja nykyaikaista tieto- ja viestintäteknologiaa” sekä ”hyödyntää tietotekniikkaa ja digitaalisia aineistoja humanististen alojen tutkimuskysymysten ratkaisemiseen”. Sen lisäksi alan määriteltiin kattavan ”tutkimuksen, jossa digitaalista maailmaa tarkastellaan humanistisesta näkökulmasta.”¹

Kuvauksessa digitaalinen humanistinen tutkimus, tai digitaaliset ihmistieteet kuten alaa on myöhemmin kutsuttu, ymmärrettiin siis laaja-alaisen määritelmän mukaan, jossa sähköisten aineistojen ja työkalujen hyödyntämisen ja kehittämisen lisäksi tuli tarkastella, miten digitaalisuus vaikuttaa ”maailmaan”. Oma väitöskirjatutkimukseni kuului digitaalisten ihmistieteiden piiriin tästä syystä. Kyse ei ollut digitaalisen datan käsittelystä, digitaalisista työkaluista tai menetelmistä. Sen sijaan tarkastelin digitaalisuuden vaikutusta maailmaan, joka koski kirjoja ja lukemista.

Sen viiden vuoden ajan, kun olen työstänyt väitöskirjaani, olen aika-ajoin palannut pohtimaan, mitä kyseinen ”digitaalinen maailma” voisi tarkoittaa paitsi oman tutkimusaiheeni myös tieteenalani näkökulmasta, ja kuinka siihen voisi saada otteen. Olen käsittänyt ilmauksen tarkoittavan asiaa, joka koskee erityisesti digitaalisuuden vaikutusta sosiaaliseen ja kulttuuriseen ympäristöömme. Nähdäkseni kyseessä on ilmaisu, jonka takana vaikuttavat ajatukset digitaalisuudesta ja digitalisaatiosta paitsi teknologisina myös kulttuurisina vaikuttajina. Ne eivät pysy vain digitaalisten laitteiden, sisältöjen ja internetin piirissä vaan kurottautuvat ympäröivään maailmaan ja ihmisten elettyyn elämään. Siksi ne koskevat myös kansatieteen, etnologian sekä lähitieteiden tutkimusaloja ollessaan tutkittavien arkeen ja sen erilaisiin ilmiöihin vaikuttavia aiheita.

Digitaalisuus on itsessään laaja aihe, joka koostuu useista erilaisista kerroksista tai osista. Sen vuoksi on tärkeää, että tieteenalojen sisällä sekä näiden välillä käytäisiin keskustelua siitä, miten digitaalisuutta voisi tai kannattaisi huomioida. Esimerkiksi kansatieteen ja laadullisen kulttuurintutkimuksen näkökulmasta tämä vaatii pohdintaa siitä, mitä digitaalisuus voi lopulta tarkoittaa ja kuinka sen vaikutuksiin voisi tarttua. Millaisia asioita digitaalisen tai sen vaikutusten tarkastelussa olisi mielekästä tai tärkeää ottaa huomioon?

Digitaalisella voi kulttuurintutkimuksen kontekstissa tarkoittaa esimerkiksi verkkosisältöihin sidoksissa olevaa toimintaa, verkkokeskusteluja sekä näiden vaikutusta erilaisiin ryhmiin tai ilmiöihin, mutta

näiden lisäksi digitaalinen maailma on myös kietoutunut jatkuvasti tiukemmin niihin elämän osa-alueisiin, jotka eivät ole suoraan sidoksissa internetiin, sen sisältöihin tai laitteisiin. Digitaalinen maailma on siis kurottautunut niin laajalle alalle, että selviä rajanvetoja digitaalisen ja ei-digitaalisen välille on vaikeaa, mahdotonta ja usein myös tarpeetonta tehdä. Aiheen laajuus voi tehdä siitä hankalasti tavoitettavan, mutta koska digitaalisuus on olemassa oleva asia, jonka aiheuttama murros on selvä ja voimakas osa nykyaikaa, sitä tulee myös voida määritellä ja rajata.

Yksi mahdollisuus saada digitaalisuuden laajasta vaikutuksesta ote on huomion kiinnittäminen materiaalisuuteen, joka tosin itsessään on jälleen laaja ja kaikkialla läsnä oleva aihe. Digitaalinen materiaalisuus on kuitenkin myös käsite ja yksi mahdollinen lähestymistapa, jolla laajaan ja toisinaan ehkä epämääräiseltäkin tuntuvaan digitaalisuuteen tai sen vaikutuksiin voi saada kulttuurintutkimuksellisesti kiinnostavan otteen. Se voi toimia esimerkiksi työkaluna, jonka kautta esimerkiksi etnografista tutkimusta ja siihen keskeisesti liittyvää kenttätöitä voi rajata. Se voi myös ohjata tutkimuksen kysymystenasettelua ja fokusta.

Digitaalisuuteen yhdistettynä materiaalisuudella voidaan viitata esimerkiksi siihen, ettei digitaalisuus ole vain abstrakti, aineeton tai virtuaalinen vaikuttaja, vaan se on myös sidoksissa fyysiseen ympäristöömme sekä aistikokemuksiimme. Digitaalinen materiaalisuus voi viitata laitteisiin ja niiden perustana olevan teknologian materiaalisuuteen, mutta se voi viitata myös materiaalisuuden sekä digitaalisen sisällön yhteenkietoutumiseen. Sen avulla voi tarkastella ihmisen ja laitteen välistä vuorovaikutusta tai vaikutusta ihmisten keskinäiseen toimintaan, joka puolestaan on sidoksissa erilaisiin kulttuurisiin ilmiöihin.

Digitaalinen materiaalisuus ei siksi välttämättä siis viittaa vain teknologisiin esineisiin vaan myös digitaalisiin kerrostuneisiin yhteyksiin sekä käytännön vaikutuksiin. Nämä yhteydet voivat esimerkiksi tarkoittaa materiaalisten esikuvien vaikutusta digitaalisuuden ilmentymiin. Yksinkertaisimmillaan näitä ilmentymiä ovat graafisista käyttöliittymistä tutut työpöydät, asiakirjat ja roskakorit. Yhteydet voivat liittyä myös esimerkiksi sosiaalisen median vaikutuksiin siinä, kuinka ymmärrämme sosiaalista todellisuutta. Fyysinen ympäristö vaikuttaa siis digitaaliseen ja päinvastoin; ne ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa.

Digitaalinen materiaalisuus on osa merkitysten syntyä, tiedontuotantoa ja ymmärrystä ympäröivästä sosio-kulttuurisesta maailmasta. Se esimerkiksi tuottaa tai muokkaa kulttuurintutkijoita usein kiinnostavia muistoja ja kokemuksia. Se on sidoksissa nykyiseen aistiympäristöömme sekä sitä kautta erilaisiin affektiivisiin kokemuksiin. Samalla on tärkeää huomata, että digitaalisuuteen liittyvä virtuaalisuus on asia, joka vaikuttaa ajattelun, ilmiöiden ja käytäntöjen taustalla. Tämä voi tapahtua myös niiden ilmiöiden kohdalla, jotka eivät ole suoraan yhteydessä internetiin. Se nostaa esimerkiksi esille suhdettamme materiaan ja aineellisiin esineisiin. Se siis myös muokkaa niin sanottua materiaalista kulttuuria ja esineisiin liittyviä tarpeita, taitoja ja myös ilmauksia, jotka voivat liittyä makuun tai identiteettiin. Tämä on sidoksissa konkreettisiin käytäntöihin ja toiminnan tapoihin.

Yllä mainitut ajatukset konkretisoituvat oman tutkimusaiheeni kohdalla. Kirjat ja lukeminen sekä niiden muutokset ovat yksi esimerkki aiheesta, johon digitaalisuus on vaikuttanut hyvin voimakkaasti viimeisten vuosien ja vuosikymmenien aikana. Kokemuksista ja käytännöistä puhuttaessa digitalisaation vaikutus on olemassa sekä suorana vaikutuksena toiminnan tapoihin että myös välillisesti kokemuksiin vaikuttavana vaihtoehtona luovana ilmiönä. Internet sekä älylaitteet muokkaavat lukemiseen liittyviä käytäntöjä kuten kirjoista keskustelemisen tapoja, kirjallisuuden löytämisen tapoja sekä kirjamuotoja ja lukuhetkiä. Digitaalisuus voi vaikuttaa siksi myös käsityksiin kirjallisista valikoimista. Voisi ehkä sanoa, että kirja-

kulttuuri on ollut murroksessa ja seurauksena yhtenäisten lukutapojen sijaan lukijoilla on useita digitalisaation tuottamia vaihtoehtoja. Jotta he voisivat valita näistä vaihtoehdoista, heillä tulee olla tietoa mahdollisuuksista sekä kyky tunnistaa omia toiveitaan ja tarpeitaan lukijoina. Tähän vaikuttavat esimerkiksi kirjoihin liittyvät puhettavat tai lukutavoista käytävä julkinen keskustelu. Parhaassa tapauksessa vaihtoehdot auttavat lukijaa yhdistelemään erilaisia lukemisen tapoja sekä löytämään oma mielekäs tapa lukea erilaisissa tilanteissa. Tämä voi parhaimmillaan lisätä lukuintoa ja lukemiseen käytettävää aikaa.

Anna Kajanderin väitöstilaisuus 21.2.2020. Kuvassa väittelijän lisäksi vastaväittäjä professori Raine Koskimaa (Jyväskylän yliopisto) ja kustos Hanna Snellman (Helsingin yliopisto). Kuvaaja: Jenni Rinne

Kirjamuodoista puhuttaessa digitaalinen materiaalisuus nousee tärkeäksi näkökulmaksi silloin, kun lukeminen ymmärretään pelkän visuaalisuuteen ja kognitiiviseen tulkintaan perustuvan aiheen sijaan aistikokemukseksi, joka on sidoksissa laajaan kulttuuriseen kokonaisuuteen. Siihen liittyvät esimerkiksi lukemisen tavat ja muu vapaa-aika. Sähköisistä kirjamuodoista innostuneet lukijat painottavat toisinaan, kuinka kirja on ennen kaikkea sisältö eikä esine. Kirjallisuus on pääasia, jonka tavoittamisessa tärkeää on helppo saatavuus ja nopeus. Koska esimerkiksi digitaalisuuteen liittyvät sosiaalinen media, musiikin kuuntelun tavat sekä tv-viihteen ja elokuvien katselumahdollisuudet ovat vaikuttaneet vapaa-aikaan, kirjoille viihteenä voi olla käytettävissä aikaa aiempaa vähemmän. Kiireisessä arjessa on etu, jos kirjan saa luettavakseen tai kuunneltavakseen nopeasti ja helposti.

Digitaalisuus yhdistetäänkin usein johonkin kätevään mutta samalla nopeatempoiseen, ja siksi se voi myös asettua vastakkain hitaaksi koetun kirjojen lukemisen kanssa. Lukemiseen ja uusiin lukutapoihin yhdistetään huolta siitä, jaksako pohdiskeleva ja hidas lukutapa kiinnostaa enää lukijoita. Tähän koetetaan kannustaa, sillä refleктоivan lukemisen katsotaan olevan sidoksissa esimerkiksi hyvään sisälukutaitoon, luovaan ajatteluun ja erilaisten asiayhteyksien oivaltamiseen. Digitalisuuden voi siksi katsoa olevan myös

uutuus, joka herättää huolta siitä, mihin suuntaan niin sanottu kulttuuri on menossa. Uutuus asettuu helposti vastakkain perinteisen kanssa, ja siksi myös sähköisiä kirjamuotoja vastakkainasetellaan painettujen kirjojen kanssa.

Sähköisten kirjamuotojen voi kokea vapauttavan lukijan painetun kirjan materiaalisista ominaisuuksista. Nämä ominaisuudet voidaan nähdä vaivalloisina, epäekologisina tai turhina. Kirja esineenä painaa, kuluttaa paperia, kerää pölyä ja vie tilaa. Digitaalisuus itsessään tarkoittaa tässä yhteydessä jotakin keveää ja osin aineetonta. Tämä näkökulma kyseenalaistaa painetun kirjan merkityksen digitaalisessa maailmassa ja voi vaikuttaa lukemiseen silloinkin, kun lukija pitää kiinni perinteisemmistä lukutavoista ja painetusta kirjasta. Sähköisen kirjamuodon valinta voi asettua vastakkain painetun kirjan valinnan kanssa ja saada lukijat puolustamaan painettua kirjaa.

*Tyttö tutkii lukulaitetta.
Kuvaaja: Anna Kajander*

Yksi oire vastakkainasettelusta ovat erilaiset puheenvuorot, joissa painettua kirjaa puolustetaan. Ne kertovat painettujen kirjojen nykytilanteesta epäselvästä statuksesta. Lehdistä voi esimerkiksi löytää kirjoituksia kirjahyllyjen ”paluusta” epätrendikkyuden ajan jälkeen tai kirjojen merkityksistä esineinä, joita voi tulla ikävä, jos niistä on hankkiutunut eroon. Lukijat puolustavat painettuja kirjoja silloin, kun he haluavat perustella, miksi tämä kirjamuoto on heille yhä tärkeä ja keskeinenkin tapa lukea. Koska tekstien sähköistymisen ja tiedonvälityksen muutosten myötä kirjan status itsestään selvänä ja ehdottoman tarpeellisenä esineenä on lähtenyt murtumaan, lukijat ovat nostaneet esille, ettei kirjan materiaalisuus ole ainoastaan pakko, josta tilaisuuden tullen haluttaisiin päästä eroon. Kirjan koodeksimuoto tuo yhä lukuhetkeen koskettamiseen ja sivujen helppoon selailtavuuteen liittyvää konkretiaa, joka voi tukea tekstin omaksumista ja muistamista. Lisäksi painettuun kirjaan aineellisenä esineenä liittyvät kosketus, tuoksut ja estetiikka voivat nousta tärkeiksi osiksi lukukokemuksesta. Ne koetaan nautinnollisiksi lukemista tukeviksi elementeiksi, joista halutaan pitää kiinni. Kirjat voivat olla ystäviä, sisustusesineitä ja lahjoja, tunnelman luoja ja käsissä tuntuja, tuoksuvia ja ihania esineitä.

Nämä ovat aiheita, jotka ovat olleet olemassa jo ennen digitalisaatiota ja nykyisin arjessa jatkuvasti käyttämiämme digitaalisia laitteita tai kaikkialla läsnä olevaa internetiä. Digitaalisuuden voi nähdä vaikuttajana, joka on saanut lukijat kiinnittämään aiempaa vahvemmin huomiota omiin lukutapoihinsa sekä niihin liittämiinsä käsityksiin ja toiveisiin. Tässä mielessä digitalisaation voi katsoa vaikuttaneen vahvistavasti johonkin, joka on ollut olemassa jo ennen digitaalisuuteen liittyviä muutoksia. Se ei ole ainoastaan vienyt jotakin painettuun kirjaan liittyvää pois. Se on vahvistanut esimerkiksi ilmauksia, jotka liittyvät makuun ja omiin valintoihin lukijoina.

Kirjojen tapauksessa digitalisaatio on siis ollut ollut vaikuttaja, joka on samanaikaisesti sekä rikkonut kirjoihin aiemmin mahdollisesti liitettyjä itsestäänselvyyksiä että alkanut tukemaan lukemista tarjoamalla lukijoille vaihtoehtoja. Tästä näkökulmasta digitaalisuus on vaikuttanut ja vaikuttaa kirjoihin yhä ja voi muuttaa niihin liittyviä käsityksiä ja käytäntöjä. Se nostaa esille lukemiseen liittyvää materiaalisuutta, aistikokemuksia, tunteuksia ja tunnelmia, jotka ovat toisille sivuseikkoja ja toisille kaikkea muuta kuin yhdentekeviä osia lukemisessa. Tärkeää keskusteluissa olisi huomioida, ettei vastakkainasettelu ole kuitenkaan kaikkien sähkökirjoja lukevienkaan todellisuutta. Digitaalisuuteen liittyvä aineettomuus ja kätevyys voivat myös tukea joitakin lukutilanteita ilman, että lukija olisi valmis luopumaan painettuun kirjaan liittyvistä estetiikan, tunnelman tai kosketuksen elementeistä. Usein huomaamatta jää myös, kuinka painettu kirja on tarjonnut mallin nyt käytettäville sähkö- ja äänikirjoille. Sen materiaallinen muoto on asia, joka on vaikuttanut digitaalisen kirjan toteutukseen. Kirjamuodot ovat siis vuorovaikutuksessa keskenään, eivätkä sulje toisiaan pois.

Kattoon ripustettuja vanhoja kirjoja Lundin yliopiston kirjaston kirjanäyttelyssä 2017. Kuvaaja: Anna Kajander

Pyrkimykset asettaa kirjamuotoja vastakkain osoittavat, kuinka digitaalisuus ravistaa pysyviksi tai perinteiseksi miellettyjä toiminnan tapoja. Se on osa kulttuurista todellisuuttamme, joka on pysyvyyden sijaan aina liikkeessä. Digitaalisuuden kohdalla tämä liike näyttää toisinaan ottavan suunnan, joka jakaa

mielipiteitä. Tämän vuoksi sitä kohtaan kohdistetaan myös kritiikkiä, joka kirjojen kohdalla liittyy etenkin yksityisyyteen, kehollisuuteen, toiveeseen irrottautua laitteista sekä pelkoihin tärkeäksi koetun kirjakulttuurin kuolemasta. Yksi digitaalisuuden ja digitaalisen materiaalisuuden tärkeä näkökulma on siksi sen tarkastelu, miten ja kenen ehdoilla digitaalisuus vaikuttaa ja kuinka tätä vaikutusta pyritään hallitsemaan ja kontrolloimaan käytännön tasolla.

Alussa mainitsemani digitaalinen maailma tai digitaalisuuden vaikutus kulttuuriseen ympäristöömme ja kokemuksiimme on tärkeä ja keskeinen osa digitaalisten ihmistieteiden tutkimuskenttää. Digitaaliset ihmistieteet eivät itsessään ole tietty tieteenala vaan kattotermi, jonka alle mahtuu lukuisia digitaalisuuteen liittyviä näkökulmia. Parhaimmillaan tämä tarkoittaa yhteistyötä ja mahdollisuuksia hyödyntää erilaisia digitaalisuuteen liittyviä tutkimusaineistoja ja menetelmiä. On tärkeää, että myös laadullinen kulttuuritutkimus on osa tätä yhteistyötä, sillä se tarvitsee tietoa mahdollisuuksista hyödyntää ja tutkia digitaalisuutta. Samalla se tuottaa ja tarkastelee kysymyksiä, jotka voivat vaikuttaa erilaisten digitaalisten työkalujen ja aineistojen syntymiseen. Tämä pätee sekä kirjatutkimukseen että laajemmin kulttuuristen, sosiaalisten ja arkipäiväisten ilmiöiden tarkasteluun.

FM Anna Kajanderin väitöskirja ”Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa” tarkastettiin Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa 21.2.2020. Vastaväittäjänä toimi professori Raine Koskimaa (Jyväskylän yliopisto) ja kustoksena professori Hanna Snellman.

---

¹ Ks. <http://www.helsinki.fi/hum/ajankohtaista/2014/12/1204b.htm>.